

KAPITTEL 7

Den akademiske dugnadens konstituerende fellesskap og trusselen fra et strategisk produksjonsregime

Aksel Tjora

Jeg har følt meg som en del av et akademisk fellesskap i drøyt 30 år, i stadig større grad. I denne perioden har jeg beveget meg fra en *opplevd* trygg og forutsigbar tilværelse som NTH-student innenfor datateknologi og industriell økonomi, via noe mer usikre forehavender som statsvitenskapstudent, systemutvikler i Telenor, stipendiat ved AVH/NTNU og forsker ved SINTEF, og til en særstabil stilling som professor i sosiologi ved NTNU. I denne formingen av meg selv som akademiker – en identitet jeg føler meg trygg på i dag – har det blitt stadig tydeligere for meg at det er det faglige fellesskapet og ikke det institusjonsmessige ansettelsesforholdet som er en bærende bjelke. Det innebærer i dag at min egen fagidentitet er sterkere knyttet til sosiologien som fag enn til ansettelsen på et institutt ved NTNU. Samtidig opplever jeg at denne identiteten er truet av ulike forhold som

beskrives i denne antologien, som økt toppstyring og byråkrati, samt press for å skaffe eksterne midler som et mål i seg selv.

Det akademiske fellesskapet må betraktes som en effektiv koordinerende og motiverende mekanisme – en organisk måte å organisere akademisk arbeid på – som vi står i fare for å ødelegge med en form for industrialisering av universitetssektoren. Jeg forsøker å unngå en romantisering av et slikt (forespeilet) akademisk fellesskap, men heller å diskutere det som en effektiv form for koordinering med lave *transaksjonskostnader*: Det innebærer lite behov for styring og kontroll (jf. Williamson 1975), siden akademikere drives av en indre lyst til å bidra til faglig viktig arbeid og fordi (fast ansatte) universitetsakademikere står fritt til å disponere en betydelig del av sin tid ut fra internfaglige prioriteringer. Mine egne tekstlige utspill fra vervet som redaktør i *Sosiologisk tidsskrift* i fireårsperioden 2010–2013 fungerer som en illustrasjon på kampen for å opprettholde et slikt dugnadsaktig fellesskap.

Jeg forsvarer en slik empirisk navlebeskuing med at den kan gi et inntrykk av hvordan det føles å sitte i navet av et nasjonalt akademisk fellesskap, og av det retoriske strevet etter å opprettholde samholdets kollektive drivkraft. Min vinkling er fra det sosiologiske (eller samfunnsvitenskapelige) området, som kan ha større grad av uavhengighet og ikke-finansiert alenearbeid enn det vi finner innenfor for eksempel laboratoriebaserte realfag, som i større grad må finansiere eksperimentelle oppsett for å kunne forske.

Fellesskapets mangfoldighet

Ordet fellesskap gjentas nærmest til det kjedsommelige, ofte i forbindelse med hendelser som kan skape fellesskap (bygdedager og festivaler), eventuelt når noe skal repareres ved fellesskapet (som etter 22. juli 2011), eller som et savn ved påpekningen av

«utenforskap» og parallelle samfunn. I boka *Hva er fellesskap* (Tjora 2018) gikk jeg inn for å plukke begrepet fra hverandre og betraktet det som syv ulike fenomener, som samhold, integrasjon, interaksjon, identifikasjon, kommunikasjon, fysisk nærvær og som arbeid. Når vi betrakter det akademiske fellesskapet ved slike dimensjoner, blir vi i stand til å avdekke produktive drivkrefter på tvers av sektorens struktur, styring og ledelse. Et *fellesskapsperspektiv* peker på hvordan faglig autonomi og opplevelsen av fagdugnad som insentiv i seg selv kan bidra til å opprettholde sektorens faglige nivå med et minimum av *transaksjonskostnader* (kostnader knyttet til styring og koordinering av medarbeidernes innsats).

Koordinering mellom struktur og identifikasjon

De integrerende mekanismene i et universitet kan forstås som bestående av to hovedtyper: en byråkratisk og hierarkisk *struktur* av fakulteter og institutter, og faglig basert *identifikasjon* som ikke følger interne eller eksterne institusjonsgrenser. Ikke minst var sosiologen Alvin Gouldner opptatt av dette, da han midt på 1950-tallet studerte arbeidsrelaterte identiteter til universitetsansatte og fant et skille mellom det han kalte *lokal* og *kosmopolitisk* orientering (Gouldner 1957, 1958). Mens den lokalt orienterte er mest opptatt av sin egen lokale gruppe, sitt eget institutt, fakultet eller universitet, er kosmopolitten mer opptatt av sitt eget fagfelt og sine kolleger og ansvar/aktiviteter innenfor dette uavhengig av sted og institusjonsforankring. Gouldner så tydelig hvordan universitetenes professorer i langt større grad enn administrativt ansatte identifiserte seg med fag og disiplin, og de var tydelige eksempler på en slik kosmopolitisk orientering, hvor de kunne prioritere etter faglige vurderinger internt i disiplinene heller enn i institusjonene. Arbeidet er kosmopolitisk i

den forstand at det foregår på tvers av institusjoner, mellom ulike byer og land, og frigjør også de vitenskapelig ansatte fra påtvunget lokalt samarbeid i fragmenterte institutter så lenge de finner samarbeidspartnere andre steder i verden. Universitetets institutter er som regel preget av stor faglig bredde, og sjansen for at mange professorer på samme institutt deler forskningsinteresse, kan være liten. Siden professorene prioriterer etter faglige premisser, utvikles mye av forskningen i samarbeid med kolleger helt andre steder enn med dem som sitter på nabokontorene. Den kosmopolitiske orienteringen utelukker på ingen måte lokalt samarbeid (interne seminarer, lokal/nasjonal debatt og fagpolitisk arbeid), men da helst på basis av faglige prioriteringer og ikke administrative pålegg. Den faglige uavhengigheten er mulig så lenge ledelsen (ved institutt, fakultet eller institusjon) har tillit til at de vitenskapelig ansattes faglige prioriteringer er gode for fagene og dermed for institusjonen. I et økonomisk perspektiv er de ansattes faglige orientering en viktig ressurs for universitetene, fordi det utløser voldsomme mengder av engasjert arbeidskraft og initiativ, med et minimum av kostbare kontrollregimer.

Likevel er ikke denne orienteringen uten problemer. For det første er de vitenskapelig ansatte vanskelige å styre. Dersom universitetets ledelse vil prioritere nye forskningsområder eller studieprogrammer, kan det være vanskelig å kanalisere eksisterende ressurser over i slik virksomhet. Enkelte ansatte kan fristes over i forskningstema som blir foreslått for dem, gitt at det gir tilgang på friske forskningskroner, men de fleste vil holde fast ved sine allerede etablerte prioriteringer. For det andre vil studenter kunne oppleve at professorer og førsteamanuenser, som er ansvarlig for undervisningen, ikke er særlig lett tilgjengelige utenom forelesninger og annet undervisningsopplegg (Henriksen, Levang, Skaar mfl. 2017: kapittel 8). Den indre motiverte forsker vil gjerne velge å forfølge faglige interesser, og i de situasjoner hvor disse ikke samsvarer med temaer for undervisning og veiledning, kan

sistnevnte aktiviteter bli nedprioritert ved økende produksjonspress. Den kosmopolitiske orienteringen kan også medføre liten interesse for å involvere seg i forbedringen av dårlig tilpassede systemer, for eksempel innen læringsstøtte eller evaluering. Innen sykehussektoren kan legenes kosmopolitiske orientering (mot sin spesialitet) forklare noe av tregheten ved tilpasning og innføring av elektroniske pasientjournalssystemer (jf. Tjora og Scambler 2009).

Den tydeligste formelle integreringen i universitetene er lokal, men også faglig eller programbasert, som regel på instituttnivå. Mens de store universitetene har vært basert på disiplinbaserte instituttfellesskap, er faglig integrering i de (få gjenværende) mindre høyskolene ofte knyttet til program, for eksempel gjennom ansattes tilknytning til ingeniør- eller sykepleierutdanning. Når en del av dagens strukturendringer forsøker å redusere den stedlige forankringen (ved fusjoner) og forankringen til program/institutt (ved interne strukturendringer), river man bort integrerende plattformer som har bidratt til smidige samarbeidsmodeller, velintegrerte studieløp og faglig-kollegial trygghet. Ved NTNU er dette ikke minst tydelig ved at strukturen til ingeniørutdanningen ved den tidligere Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST) er revet i filler ved fusjon og samlokalisering: Nedleggelsen av den tidligere Ingeniørhøgskolen er resultat av fusjonen alene (og ikke noen feil med denne utdanningen som sådan): For at fusjonen skal gi strukturell mening, spres de ulike fagene ved ingeniørutdanningen på flere ulike institutter og fakulteter ved NTNUs sivilingeniørutdanning.

Akademiet som sosial interaksjon

Den amerikanske sosiologen Harold Garfinkel utviklet perspektivet *etnometodologi* fra slutten av 1940-tallet, hvor det legges vekt på hvordan hverdagslige gjøremål praktiseres slik at handling

blir meningsfull i sin kontekst. Individenes kollektive praksis produserer en lokal og situert sosial orden (hva som er normalt her og nå), som grunnlag for en «konstituerende orden» som skaper mening og sammenheng i et samfunn eller i en institusjon. I et slikt perspektiv er universitetet som institusjon formet av en rekke ulike praksiser, både på individ- og gruppenivå. Vi ser resultatet av dette for eksempel i hvordan forskjellige miljøer jobber ulikt faglig, med ulike tradisjoner knyttet til publisering, forfatterskap, veilederroller og lignende, uten at ulikhetene kan forklares rasjonelt. Ikke minst er det interessant hvordan et begrep som *akademisk frihet* dermed vil kunne forstås forskjellig i ulike fagmiljøer. Et interaksjonsperspektiv vil legge vekt på hvordan gradvise praksisendringer skjer uten at dette gis en formell oppmerksomhet. Et eksempel vil være når en yngre generasjon akademikere overtar instituttens faste stillinger på basis av antall (!) internasjonale artikler på CV-en (jf. kapittel 6), og at denne publiseringsformen gradvis har blitt viktigere enn lengre reflekterte bøker på norsk, uten at denne dreiningen diskuteres i institusjonene. Over tid vil vi miste mange utadvendte former for publisering og formidling, og vi risikerer et universitet som er preget av innadvendte og spesialiserte «nerder», med begrenset interesse for undervisning. En publiseringspraksis som er mer rettet mot produksjon enn innhold (jf. Alvesson, Gabriel og Paulsen 2017), vil formes både nedenfra (yngre generasjoners vaner) og ovenfra (tellekanter og CV-fokus ved ansettelse) uten større diskusjon om langtidseffekter, som altså kan være betydelige.

Kollegial identifikasjon

Statsviteren Benedict Anderson har med begrepet «imagined communities» eller «forestilte fellesskap» på norsk (Anderson 1996) vist hvordan nasjoner kan forstås som forestilte,

politiske fellesskap, og begrunner bruken av «forestilt» med at medlemmene i dette fellesskapet (dvs. landets borgere) bare vil kjenne et fåtall av sine medborgere, men vil likevel kunne forestille seg at de er medlemmer av det samme fellesskapet. Et viktig poeng i Andersons argumentasjon er at nasjonen uansett ikke er uendelig, men har en grense som skiller det ene nasjonale fellesskapet fra det andre. Dette kan betraktes som en form for identifikasjonsfellesskap, som også finnes innenfor de akademiske disiplinene. For eksempel vil norske sosiologer rundt omkring på universiteter og høyskoler oppleve at de til en viss grad forholder seg til et nasjonalt fagfellesskap, blant annet på bakgrunn av en nasjonal årskonferanse (Sosiologisk vinterseminar), et nasjonalt vitenskapelig tidsskrift (*Norsk sosiologisk tidsskrift*¹) og en god nettside for sosiologiske aktualiteter (sosiologen.no). Alle disse aktivitetene er dessuten driftet og (del)eid av interesseorganisasjonen Norsk sosiologforening. På samme måte som Anderson var opptatt av «boktrykkerkapitalismens» rolle, vil nasjonale tidsskrifter og konferanser bidra til faglig identitet på tvers av institusjonene, men hvor disiplinen og dens pågående fagdiskusjoner (på norsk) og nasjonale grenser definerer rammene for fellesskap som identifikasjon. Selv hadde jeg gleden av å være redaktør for *Sosiologisk tidsskrift* i perioden 2010–2014 og opplevde da hvordan et nasjonalt akademisk fagfellesskap ble skapt og bekreftet gjennom en dugnad av sosiologer i hele landet som bidro med artikler, fagfelle vurdering og bokomtaler til tidsskriftet (som jeg kommer tilbake til). Et viktig poeng er at det er selve dugnadsånden som bidrar til kjernen av kvalitetssikring av forskningen – (den ikke-meritterende) fagfelle vurderingen. Interessen for faglig kvalitet og etterrettelighet vedlikeholdes derfor som en verdi som binder fagfeltet sammen i et sterkt (forestilt) identifikasjonsfellesskap. Ved at tidsskriftet ble distribuert på papir fire ganger i året til alle sosiologforeningens medlemmer,

oppsto en form for synkronisering av dette fellesskapet. Den nylige overgangen til papirløst «open access»-format har gode sider når det gjelder spredning og tilgjengelighet, men kan ha redusert verdien tidsskriftet hadde for en slik synkronisert fagidentitet.

Et kommuniserende akademia

Kommunikasjonsfellesskapene er sterke innenfor akademia, ofte med enkle digitale løsninger som e-post og nettsider som kjerneverktøy. Universitetsansatte utvikler og opprettholder kontakt lokalt, nasjonalt og internasjonalt på uformell basis, noe som er lite byråkratisk, men bidrar til potente faglige forbindelser som er sentrale for forskningen. Selv har jeg dialog med kolleger i England, USA, Tyskland, Danmark og Australia, som jeg skriver sammen med, og som utgjør faglige nettverk i mine søknader om forskningsmidler. Slike uformelle nettverk er helt essensielle for det akademiske arbeidet, men kan samtidig oppfattes som «kommunikative flater» (Tjora 2011), som lever uavhengig av andre tilsvarende flater og i skjul for institusjonenes formaliserte samarbeidsavtaler. De akademiske kommunikasjonsfellesskapene er dermed drivkrefter for forskningsrettet arbeid, men er i stor grad uavhengig av institusjonenes linjeorganisering. Et økende press ovenfra for å formalisere slike relasjoner og få dem inn «i linja», blant annet for å synliggjøre internasjonale nettverk, blir et forsøk på å transformere selvvalgte fellesskap til byråkratisk styrte strategier. Dette presset bryter med premisset om akademisk (interaktiv) frihet og øker faren for kostbart byråkrati uten tydelig merverdi. Mange EU-prosjekter synes å eksemplifisere dette ved at universitetene ansetter diverse koordinatore og oppretter «Brusselkontorer» som skal lette jakten på forskningsmidler

som de samme forskerne brukte uformelle nettverk for å søke etter tidligere.

Det fysiske universitetet

Til tross for omfattende elektronisk kommunikasjon er universiteter og høyskoler fysiske institusjoner. Dimensjonene tid og rom er vesentlige: Fysisk nærvær skaper fornemmelsen av sosialt liv på den ene siden og muliggjør betydningsfulle tilfeldigheter på den andre. I dette spennet mellom de sosiale og de potensielt faglige møtene har universitetet som institusjon bidratt til dannelsen av kompetente og reflekterte borgere, helt nødvendig både for demokrati, samfunns- og næringsutvikling. Med en stadig større vekt på digitalisering har våre studenter all verdens ressurser tilgjengelige digitalt, men synes å gå glipp av faglig-sosiale tilfeldigheter som i hovedsak må oppstå på campus. Mer oppfølging av studentene etter den såkalte *kvalitetsreformen* har presset studentene til jevnere arbeid, men stort sett individuelt og digitalt, uten mer «campusvrirning» enn under de løsere tilstandene før reformen. I et mer strømlinjeformet masseuniversitet har vi rasjonalisert bort potensialet ved romlige fysiske fellesskap for en mer vilter og kreativ akademisk virksomhet med større takhøyde, med den konsekvens at slike rom må skapes som en protest, som «ProtestPub» (se kapittel 5). Møteplasser er etablert som et sentralt konsept i dagens campusprosjekter, for eksempel den vi har ved planleggingen av et mer samlet NTNU. Jeg frykter likevel at en noe tungnem erkjennelse av universitetets fysiske livløshet kommer i siste liten, og at studentenes uteblivelse fra campus også må ses i relasjon til massive bestrebelsler for å gjøre studentaktiviteter digitale. Gode omgivelser kan legge til rette for livlige fysiske fellesskap, men disse blir mer

sannsynlige og mangfoldige først når det er gode grunner til å være til stede.

Et akademisk arbeiderkollektiv

Innenfor norsk industriforskning har særlig Oslo-sosiologen Sverre Lysgaards bok *Arbeiderkollektivet* fra 1961 gitt et vesentlig bidrag til forståelsen av arbeiderkultur og -solidaritet. Beskrivelsen av hvordan arbeiderne betrakter sin lojalitet som knyttet til sin egen gruppe og ikke til bedriften eller dens ledere, bidrar til en interessant parallell til tidligere nevnte Gouldner, selv om arbeidernes vilkår er helt ulik akademikernes. Lysgaard beskriver hvordan et eget «kollektivets verdisystem» bidrar til å trygge de ansattes plass i bedriften, det vil si å «unndra de ansatte fra det teknisk/økonomiske systems umettelige krav» blant annet ved ikke å legge inn en større innsats enn det enhver kollega kan prestere (Lysgaard 1991: 80–81). Kollektivet blir dermed en støtpute mellom ledelsen og de ansatte, hvor hver enkelt arbeider unnlater å demonstrere ekstra innsats fordi dette vil kunne dempe verdsettingen av deres kolleger. Mens arbeiderkollektivet innebærer en lojalitet overfor den nærmeste kollega (lokalt), bidrar det akademiske kollektivet til en lojalitet overfor disiplinen (nasjonalt/globalt), men begge former for solidaritet bidrar til horisontalt betingede støtputer mot ledelsen. Imidlertid bidrar ulike individuelle insentivsystemer, konkurranseorientering for eksempel i forbindelse med søknadsarbeid og særlig stjerneforskerprogrammer, til en feiring av det «eksellente» akademiske individ. I forbindelse med ansettelse ser vi eksempler på «eksellente akademiske nomader» som bygger CV ved å gå fra stilling til stilling i et internasjonalt arbeidsmarked, uten å være så lenge på hvert sted at de går inn i store lokale forpliktelser (jf. kapittel 4). Dermed går det akademiske rotteracet fullstendig

løpsk i en alles kamp mot alle, hvor stadig flere artikler spys ut uten at mer eller bedre kunnskap synes å komme samfunnet til gode (jf. Alvesson 2014). I en slik situasjon dreies lojaliteten oppover, mot en form for overfladisk produktivitetsmål, hvor teknisk-økonomiske indikatorer signaliserer for ledere (dekaner og rektorer) at deres ansatte gjør sitt arbeid. På en måte står de ansatte og løper på stedet, stadig fortere, men likevel resultatløst, som tidligere påpekt av Dag Hessen og Thomas Hylland Eriksen (2012).

Den akademiske dugnaden med tidsskriftet som case

Til nå har jeg vært inne på aspekter ved det akademiske fellesskapet, basert på en generell fellesskapstypologi, hvor fellesskapet forstås som integrasjon, interaksjon, identifikasjon, kommunikasjon, fysisk nærvær og arbeid (Tjora 2018). Noe av dette kan illustreres og konkretiseres ut fra mitt eget redaktøransvar for *Sosiologisk tidsskrift* i fireårsperioden 2010–2013. Dette vervet var svært lærerikt og ga meg innsikt i en rolle hvor man på den ene siden sitter sentralt og privilegert plassert i sentrum av en kontinuerlig nasjonal fagdugnad og på den andre siden blir sårbar ved avhengigheten av nettopp denne (se også kapittel 9). Situasjonen bar preg av store ambisjoner og få ressurser. I denne konkretiseringen inntar jeg en form for retrospektiv fokusert autoetnografi, hvor jeg ser tilbake på mine redaktørår og bruker et utplukk av redaksjonelle introduksjoner for å gi et innblikk i datidens refleksjoner rundt tidsskriftet som akademisk fellesskap.² En slik vinkling har åpenbare skjevheter, som enhver stirring inn i egen navle, men det gir samtidig et nært blikk på en del av de utfordringer man står overfor i kampen for å opprettholde en akademisk dugnad. Helt i begynnelsen

av min redaksjonsperiode var jeg opptatt av å forsikre meg om at det nasjonale sosiologiske kollegiet så tidsskriftet som en kollektivt prosjekt:

Når det gjelder tilgangen til manuskripter til tidsskriftet, er dagens situasjon tvetydig. På den ene siden har utviklingen av tellekantsystemet økt presset for å publisere artikler i fagfelleverderte tidsskrifter, både innen universitets- og instituttsektoren [med det resultat at] norske sosiologer totalt skriver et større antall vitenskapelige artikler enn tidligere.

På den annen side kan internasjonaliseringen av samfunnsforskningen redusere interessen for norskspråklig publisering. Publikasjoner i internasjonale tidsskrifter verdsettes høyt i de norske miljøene. I kontakt med utenlandske kolleger opplever norske sosiologer anerkjennelse av evnen til å publisere internasjonalt, til tross for ulempen ved å skrive på vårt andrespråk innenfor en språkintensiv vitenskap som sosiologi. Samtidig ser vi hvordan den språklige bearbeidingen av norsk forskning for internasjonal publisering koster ekstra tid og ressurser, og at den ofte kan begrense presisjonen i empirisk presentasjon og analyse. Stipendiater som skriver artikler på engelsk, risikerer å bruke uforholdsmessig mye av sin dyrebare stipendtid på språklig og sjangermessig bearbeiding, uten at dette bidrar til dypere og mer reflekterte analyser. I dette tvetydige landskapet vil [Sosiologisk tidsskrift] være en nødvendig og attraktiv publiseringskanal for sosiologer og andre samfunnsvitere. [...] Den nye redaksjonen ønsker å opprettholde og utvikle tidsskriftet som en solid faglig arena. Videre vil vi videreutvikle redaksjonens effektivitet, blant annet når det gjelder fagfelleevaluering av artikler. Dette arbeidet hviler på den kollektive akademiske dugnaden som ethvert tidsskrift er. Sosiologisk tidsskrift er vår felles faglige allmenning, som forvaltes i fellesskap av de sosiologiske miljøene (Tjora og Rye 2010: 3–4).

Kommentaren er å oppfatte som en tiltredelseserklæring, hvor den nye redaksjonen signaliserer en bekymring for hvordan tellekantsystem og internasjonalisering vil kunne dempe tilstrømningen av gode artikler til tidsskriftet, og dermed påkaller en dugnadsholdning for å opprettholde den norske sosiologiske allmenningen. Det skulle vise seg at bekymringen for gode artikler var noe overdrevet, men at et større problem syntes å være manglende faglig debatt. For etter to års redaksjonstid var jeg³ godt fornøyd med tilstrømningen av artikler, men så også at et «fragmentarisk mangfold» så ut til å rive vekk grobunnen for større og vedvarende faglig debatt. Jeg etterlyste en slik debatt med noen hypoteser om hvorfor den uteble:

Personlig skulle jeg ønske meg en mer løssluppen fagdebatt i sosiologien, også i herværende tidsskrift, og jeg har i lengre tid fundert over hvorfor diskusjonene ikke er flere og sterkere. Kanskje er faget så [1] dominert av bindestreks-sosiologisk internt konforme normalvitenskapelige tunnelsyn at overordnet fagutvikling og kritikk mistes av syne? Kanskje er for mange sosiologer så tvers igjennom [2] marinert i tverrfaglig samarbeid at intern fagkritikk blir arbeidsmessig irrelevant? Kanskje har de mange oppdragsforskende sosiologer [3] nok med å sikre sine neste oppdrag for politikere som vil ha sine vedtak vitenskapelig begrunnet, og hvor et kritisk indresosiologisk blikk bare blir antiproduktiv støy? Kanskje er den dominerende generasjonen i norsk universitetssosiologi så [4] bortskjemt med å kunne få sysle med sine særinteresser fra 30 år tilbake at de ikke oppfatter alternative vinklinger og temaer som personlig attraktive? Og kanskje er mye av den yngre generasjon sosiologiske vitenskapsmenn og -kvinner så [5] hypnotisert av tellekantmantraet om å skrive for ingen på engelsk, heller enn å leses av mange på norsk, at de overser muligheten for mer substansiell, kortreist og diskusjonsbasert faglig innsats? (Tjora 2012:4).

Mine fem hypoteser peker i noenlunde ulike retninger, selv om de er beslektet. Etter de siste års endringer med strømlinjeforming av sektoren og større vekt på arbeid på tvers av disipliner og eksterne oppdrag, er særlig hypotesene 2, 3 og 5 vesentlige. Den tverrfaglige marineringsen (TM) er ikke minst knyttet til vektleggingen av programstyrt forskning, det vil si forskning med vekt på tema (som for eksempel innvandring) heller enn disiplin (som for eksempel sosiologi), og hvor tverr- eller flerfaglighet (TF) ofte legges som premiss for å kunne få støtte. Slike forutsetninger finner vi både for forskningsfinansiering fra EU, fra Forskningsrådet og i stadig større grad internt i institusjonene, for eksempel innenfor NTNUs satsingsområder.⁴ TM oppstår dermed som et påtrykk utenfra dersom man skal oppnå forskningsstøtte, men også som en generell tendens i sektoren, fra type 1 (disiplinær) til type 2 (transdisiplinær) kunnskapsproduksjon (jf. Sørensen, Gansmo, Lagesen mfl. 2008).

At *nødvendig* flerfaglighet blir tillagt vekt, er vi vant til i oppdragsforskningen (OF) fordi oppdragene er problem- eller disiplinbaserte. Når kravet til utfakturerte timer⁵ innenfor OF gjerne ligger oppe på 80-tallet, betyr det dessuten at disiplin-faglig oppdatering vil lide, siden resten av tiden må brukes på såkalt *akvisisjon* – å søke om penger til *neste prosjekt*. For mange av disiplin-fagene betyr TF og OF en form for marineringsen i andre fag og anvendelser som ikke er problematiske i seg selv (fordi den gjør en disiplin som sosiologien relevant), men som må balanseres mot en mer «indremedisinsk» fagutvikling. Tematiske programmer fra Forskningsrådet og «strategiske satsingsområder» ved universitetene forsterker marineringsen, også utenfor oppdragsforskningen. I en senere redaksjonell kommentar foreslo jeg en annen form for marinade som en potensiell styrking av sosiologiens samfunnsrelevans:

I en videre utvikling av den norske sosiologien kommer vi neppe utenom en betydelig kollektiv forpliktelse til å utnytte våre opplevelser og erfaringer, både faglige og personlige, vår innsikt og kreativitet, samt de teoretiske og metodiske verktøy vi har til rådighet. En slik kollektiv sosiologisk grunnholdning dannes via utdanning og arbeid, og hvor en viss marinering i grunnleggende skepsis bør styrke disiplinens egenart. Vi bruker ellers marinade for å utvikle smak og saftighet til mat av ulike slag. På samme måte fremmer skepsismarinaden en tydeligere sosiologisk analyse og refleksjon i alt disiplinens aktører serverer (Tjora 2013).

Det jeg peker på i denne innledningen, er behovet for en «skepsismarinade» som skal gi sosiologien en form for kollektiv forpliktelse til å stille spørsmål ved antatte sannheter. På en måte etterlyser jeg en slags kollektiv innstilling hvor «sosiologien mot røkla» skal styrke det sosiologiske fellesskapet (mot en form for felles fiende), og hvor sosiologien som en uavhengig akademisk disiplin skal bruke og utvikle sine teorier og metoder på et selvstendig grunnlag. Når de fleste av landets sosiologer er «utsatt for» TM og OF, er dette nettopp en oppfordring til å ta vare på en disiplinmessig identifikasjon knyttet til kritisk uavhengighet. Da jeg var redaktør, skrev jeg artikkelen «Fra sosiologiens tidsskrift til tidsskriftets sosiologi» i forbindelse med tidsskriftets 20-årsjubileum, hvor jeg gikk gjennom tidsskriftets publiseringshistorikk (Tjora 2013). Tittelen peker nettopp på tidsskriftet som interaksjon mellom disiplinen og dens interne kritikk, hvor disiplinen konstant defineres som en form for *etisk praksis* (jf. Scott 2019: 31), bl.a. gjennom fagfellevurderingens bevoktning av grensene for hva som skal kunne passere som en akseptabel vitenskapelig artikkel med signifikant sosiologisk bidrag.

Disiplinfellesskapet i kamp mot lokal lydighet

Med utgangspunkt i boka *Hva er fellesskap* (Tjora 2018) kan det akademiske fellesskapet forstås som integrasjon, interaksjon, identifikasjon, kommunikasjon, fysisk nærvær og arbeid. Noen av disse formene for fellesskapsforståelse kan innebære akademisk dugnad, konkretisert her ved det vitenskapelige redaksjonsarbeidets (retoriske) kamp mot *dugnadsfiendtlige utviklingstrekk* i sektoren. Det jeg på mange måter skisserer, er en økende konflikt mellom en disiplinlig standhaftighet (knyttet til uavhengighet og en kritisk holdning) og strategisk-økonomisk marinerings av det akademiske (tverrfaglighet, programstyrt forskning, mer vekt på finansiering og publisering enn forskningens resultater). Et grunnleggende spørsmål i dette spennet er: Hva definerer et universitet?

Inspirert av sosiologen Anne Rawls (2012) blir det relevant å undersøke *selvregulerende praksiser* som kan forstås som *konstituerende* for institusjonen. Med andre ord, hvilke praksiser er det som konstituerer universitetet *som* universitet? Hvilke praksiser er det i så fall som konstituerer universitetet *som noe annet*? Ifølge universitets- og høyskoleloven skal institusjonene «fremme og verne akademisk frihet» (Kunnskapsdepartementet 2005: § 1–5 punkt 1). Selv om det foreslåtte praksisperspektivet (ved Rawls) langt fra legger det juridiske (strukturelle) til grunn for sosial praksis, gjenspeiles en historisk praksis i det norske lovverket, om uavhengighet særlig i lovens §1–5 «Faglig frihet og ansvar». Fellesskapsmekanismene som jeg har beskrevet, representerer slike disiplinbaserte konstituerende praksiser som ikke bare gjør universitetet til universitet, men som også legger grunnlaget for koordinering både innenfor og på tvers av institusjonene på bakgrunn av faglig interesse, kollegial holdning, og uten økonomisk kompensasjon. Tilsvarende kan man stille spørsmålet om hvorvidt økende strategisk toppstyring og formelle kontroll- og

belønningsmekanismer (beskrevet i mange av denne bokas kapitler) konstituerer universitet som *noe annet* enn et universitet. *Praksisen* i vår hjemlige UH-sektor har vært relativt stabil, men som beskrevet i kapittel 20 er vi inne i betydelige reformer på strukturelt nivå (se også Knudsen og Lauvdal 2019). Ved at disse strukturene former regler og ressurser for praksis, i det vi kaller et *strukturasjonsperspektiv* (Giddens 1984), vil akademisk praksis endre seg over tid. Knut Kjeldstadli har advart mot en utdanningsindustriell «akademisk kapitalisme» (2010), og Dag Hessen har pekt på at idealer som sannhetssøken og dannelsesforvitret (2018). Vi ser slike endringer i dag og ser også konturer av modeller som vil forandre sektoren enda mer dramatisk, som for eksempel krav til ekstern delfinansering av faste vitenskapelige stillinger. Begreper fra industrien er for lengst etablert i sektorens lederspråk, hvor kjernevirksomheten handler om produksjon av publikasjons- og studiepoeng (se også kapittel 8).

Kjennskap til redaksjonsrollen i et disiplinbasert tidsskrift tydeliggjør aspekter ved kampen for den dugnadsbaserte uavhengige akademiske praksisen. Tidsskriftene er avhengig av en *disiplinmessig lydighet* hvor akademikere innen disiplinen stiller seg villig til å ta på seg den usynlige og utakknemlige jobben som fagfelle. Selv om jeg opplevde stor velvilje blant norske sosio- loger, møtte jeg også argumenter om at man ikke hadde tid på grunn av tidsfrister til søknader og lignende. På vitenskapelige konferanser er det et stadig tilbakevendende diskusjonstema mellom redaktører at man må gå stadig flere runder i fagnettverket for å skaffe gode relevante fagfeller for artikler mottatt til vurdering. Potensielle fagfeller møter stadig større påtrykk fra sine respektive institusjoners forventninger om prosjekt- og søknadsdeltakelse innenfor norske og europeiske programmer, mer koordinering av intensiverte undervisningsopplegg, utvikling av etterutdanningstilbud og for ikke å snakke om «internasjonale» (i praksis engelskspråklige) tidsskriftpublikasjoner. Å

innfri disse forventningene kan vi tenke på som en *institusjonsforankret* eller *lokal lydighet*. Ironisk nok medfører publikasjonspresset et behov for å måtte avslå invitasjoner til å fagfellevurdere andres publikasjoner. Dermed biter publikasjonspresset seg selv i halen. Mange tidsskriftforlag forsøker å løse dette problemet med å belønne dem som vurderer, med prosentavslag i forlagets katalog, men det er uvisst om slike insentiver treffer dem som allerede jobber for lange dager.

Det akademiske fellesskapets disiplinmessige lydighet legger grunnlaget for en dugnadsånd som en form for *understyrt regulering* i sektoren. Dette betyr at arbeidet gjøres samvittighetsfullt på basis av faglig engasjement og lojalitet til egen disiplin, med et minimum av koordinering (transaksjonskostnader). Denne praksisen innebærer også en form for kunstferdig praksis («artful» ifølge Garfinkel 1967), hvor hver enkelt tilegner seg en form for akademisk væremåte (eller «habitus») over lang tid. Veien til eksempelvis en stilling som sosiologiprofessor på et universitet innebærer derfor ikke bare tilegnelse og demonstrasjon av vitenskapelig kunnskap og praksis, men en holdningsmessig utvikling hvor tillit og forpliktelse til disiplinen gror fram til etter hvert å være noe som blir tatt for gitt, både av professoren selv og andre innen disiplinen. I denne holdningen ligger nettopp den lojalitet til disiplinen som gjør de ulike skisserte fellesskapsmekanismene så virkningsfulle som koordinerende mekanismer.

I tillegg til dette er det verdt å reflektere over om vi er i ferd med å utradere ikke bare effektive mekanismer basert på kollegial tillit, men også vennlighet og omsorg som essensielle kvaliteter i profesjonelle relasjoner. Som pekt på i mange av denne bokas kapitler medfører økende bruk av målstyring, telling og «eksellenstenkning» et mer konkurransepreget klima ved og mellom institusjonene, med et tap av omsorg og generøsitet som resultat. I tillegg til å etterlyse en større oppmerksomhet rundt

kollegiale mekanismers effektivitet, vil det også gi mening å søke å opprettholde en vennlighet i vår sektor, mellom ansatte av alle kategorier og mellom ansatte og studenter. Ideen om «radical kindness» innenfor akademiske institusjoner⁶ handler om å skape trygge rammer for faglig kreativitet og lekenhet innenfor institusjonene, og at man på den måten kan utvikle et større kollegialt potensial.

Jeg har vektlagt det *mikrososiologiske nivået* av akademisk arbeid. Slik jeg ser det, er det helt essensielt å få innsikt i dette om man skal forstå de konflikter som nå synes å øke i sektoren, i betydelig grad mellom vitenskapelig ansatte og ledere, men også på det politiske nivå. Selv om politiske strategier for å struktur-rasjonalisere universitetene kan virke tiltrekkende på overflaten, vil slike reformer kunne radere ut effektiv organisk koordinering, og kan sågar true den unike rollen som disse institusjonene har i et opplyst folkestyre.

Noter

- 1 Tidsskriftet er en nylig sammenslåing av *Sosiologisk tidsskrift*, *Sosiologi i dag* og *Sosiologisk årbok*, som alle var vitenskapelige tidsskrifter med litt ulike profiler.
- 2 Mitt hovedtema i dette kapitlet er den akademiske dugnaden. Innspillet kan likevel også ses i relasjon til dagens debatt om Open Access og Plan S, som handler om publiseringsindustrien og hvordan enkelte store forlag utnytter sine mest prestisjetunge tidsskrifter og den monopolsituasjon dette gir, for å kreve store beløp fra abonnerende universitetsbiblioteker.
- 3 Johan Fredrik Rye var medredaktør det første året. Siden var jeg alene om ansvaret.
- 4 Såkalte «frie midler» finnes fortsatt, blant annet i Forskningsrådet som «FriPro» og i EU som ERC-stipender (European Research Council), men det er meget sterk konkurranse om disse midlene, og tendensen er dermed at også søknader med toppvurdering på alle kriterier kan ende uten støtte.
- 5 Den prosentandelen av den ansattes timer som må være direkte betalt av ekstern oppdragsgiver.
- 6 Foreslått av sosiologene Sarah Burton og Vikki Turbine, se <https://discoversociety.org/2019/07/03/were-not-asking-for-the-moon-on-a-stick-kindness-and-generosity-in-the-academy/>.

Referanser

- Alvesson, M. (2014) *The Triumph of Emptiness: Consumption, Higher Education, and Work Organization*. Oxford: Oxford University Press.
- Alvesson, M., Gabriel, Y. og Paulsen, R. (2017) *Return to meaning: a social science with something to say*. Oxford: Oxford University Press.
- Anderson, B. (1996) *Forestilte fellesskap: Refleksjoner omkring nasjonalismens opprinnelse og spredning*. Oslo: Spartacus.
- Garfinkel, H. (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.

- Gouldner, A.W. (1957) 'Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles – I', *Administrative Science Quarterly*, 2 (3): 281–306.
- Gouldner, A.W. (1958) 'Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles – II', *Administrative Science Quarterly*, 2: 444–480.
- Henriksen, I.M., Levang, L.E., Skaar, M. og Tjora, A. (2017) *Vår sosiale virkelighet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hessen, D. (2018) *Sannhet til salgs: Et forsvar for den frie forskningen*. Oslo: Res Publica.
- Hessen, D. og Eriksen, T.H. (2012) *På stedet løp: Konkurransens paradokser*. Oslo: Aschehoug.
- Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Oslo: Res Publica.
- Knudsen, J.P. og Lauvdal, T. (red.) (2019) *Geografi, kunnskap, vitenskap. Den regionale UH-sektorens framvekst og betydning*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Kunnskapsdepartementet (2005) Lov om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven). Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Lysgaard, S. (1991) *Arbeiderkollektivet: En studie i de underordnedes sosiologi*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rawls, A.W. (2012) 'Durkheim's theory of modernity: Self-regulating practices as constitutive orders of social and moral facts', *Journal of Classical Sociology*, 12 (3–4): 479–512.
- Scott, J.W. (2019) *Knowledge, Power, and Academic Freedom*. New York: Columbia University Press.
- Sørensen, K.H., Gansmo, H.J., Lagesen, V.A. og Amdahl, E. (red.) (2008) *Vitenskap som dialog – kunnskap i bevegelse. Tverrfaglighet og kunnskapskulturer i forskning*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Tjora, A. (2011) 'Invisible Whispers: Accounts of SMS Communication in Shared Physical Space', *Convergence*, 17 (2): 193–211.
- Tjora, A. (2012) 'Mot en kvassere sosiologi?', *Sosiologisk tidsskrift*, 20 (1): 3–5.
- Tjora, A. (2013) 'Sosiologisk skepsismarinade', *Sosiologisk tidsskrift*, 21 (2): 131.
- Tjora, A. (2013) 'Fra sosiologiens tidsskrift til tidsskriftets sosiologi',

- Sosiologisk tidsskrift*, 21 (1): 197–120.
- Tjora, A. (2018) *Hva er fellesskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tjora, A. og Rye, J.F. (2010) 'Sosiologisk tidsskrifts redaksjon til Trondheim', *Sosiologisk tidsskrift*, 18: 3–4.
- Tjora, A. og Scambler, G. (2009) 'Square pegs in round holes: Information systems, hospitals and the significance of contextual awareness', *Social Science & Medicine*, 68 (3): 519–525.
- Williamson, O.E. (1975) *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications: a Study in the Economics of Internal Organization*. New York: Free Press.